

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ДІАГНОСТИКА ТА КОРЕКЦІЯ ЛЕКСИЧНОЇ СТОРОНИ
МОВЛЕННЯ В УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ З ЗАТРИМКОЮ
ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
заочної форми навчання
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія
Руслана РАВЛЮК

Науковий керівник: **Юлія БУГЕРА**,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-
педагогічнихоснов корекційної роботи

Рецензент: **Олена ВЕРЖИХОВСЬКА**,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-
педагогічнихоснов корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ	6
1.1 Розвиток лексичної сторони мовлення в онтогенезі.....	6
1.2 Особливості пізнавальної сфери та мовлення дітей із затримкою психічного розвитку.....	11
1.3. Особливості порушень лексичної сторони мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку.....	19
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА ЛЕКСИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ В ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ МОЛОДШИХ КЛАСІВ З ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ	25
2.1. Методика дослідження стану сформованості лексичної сторони мовлення у дітей з затримкою психічного розвитку	25
2.2. Аналіз результатів дослідження стану сформованості лексичної сторони мовлення у дітей з затримкою психічного розвитку.....	32
Висновки до розділу 2.....	42
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЯ ЛЕКСИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ З ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	44
3.1. Напрямки корекційно-розвивальної роботи з формування лексичної сторони мовлення у молодших школярів із затримкою психічного розвитку	44
3.2. Методика формування лексичної сторони мовлення у молодших школярів із затримкою психічного розвитку.....	51
Висновки до розділу 3.....	71
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77

ВСТУП

Відомо, що мовленнєва діяльність займає ключове місце в системі психічних процесів особистості. Зокрема, вона є фундаментальною складовою мислення, регулятором поведінки, виконує соціальну функцію, яка забезпечує адаптацію людини в навколишньому середовищі. Отже, порушення мовленнєвої діяльності призводить до обмеження комунікативних можливостей людини, сповільнюють розвиток особистісних якостей, ускладнюють соціальну адаптацію (Л. Виготський, О. Запорожець, О. Леонт'єв, О. Лурія, Є. Соботович та ін.). Формування в здобувачів освіти достатнього рівня мовленнєвих знань, умінь та навичок, що забезпечують якісне сприймання ними навчального матеріалу є важливою умовою успішного шкільного навчання дітей з затримкою психічного розвитку (далі ЗПР).

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях проблема порушень мовлення та їх корекції у дітей з ЗПР, в тому числі із затримкою психічного розвитку, займає досить значне місце. Зокрема, на особливості граматичної структури дітей з ЗПР вказували Є. Соботович, Р. Трігер; недостатність мовленнєвої активності, збідненість та недиференційованість словникового запасу відмічали О. Слепович, С. Шевченко, В. Тарасун; особливостям формування мовленнєвого висловлювання у дітей з ЗПР приділяла увагу Н. Борякова та ін. Розвитку комунікативних навичок та творчого зв'язного мовлення дошкільників присвячено дослідження І. Марченко, Л. Савчук.

Слід зазначити, що особливості порушень словника дітей із ЗПР та методи їх корекції представлені в численних дослідженнях як логопедів, так і спеціальних психологів (Р. Лалаєва, В. Лубовський, О. Мастюкова, Є. Соботович, В. Тарасун, та ін.). Проте, питання механізмів недорозвитку мовлення у цієї категорії дітей, стану сформованості складників мовленнєвої діяльності, що забезпечують засвоєння та використання дітьми лексичних одиниць мови в актах комунікації, відповідності змісту та методик логопедичної роботи завданням навчальної діяльності молодших школярів із

ЗПР усе ще недостатньо розроблені. Саме це й аргументує вибір теми нашого дослідження **«Діагностика та корекція лексичної сторони мовлення в здобувачів освіти молодших класів з затримкою психічного розвитку»**

Мета дослідження – висвітлити основні аспекти діагностики та корекції лексичної сторони мовлення в здобувачів освіти молодших школярів з затримкою психічного розвитку

Об'єкт дослідження – лексична сторона мовлення молодших школярів з затримкою психічного розвитку.

Предмет дослідження – особливості діагностики та корекції лексичної сторони мовлення в молодших школярів з затримкою психічного розвитку

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз загальної та спеціальної літератури й визначити стан розробленості проблеми дослідження, сутності її основних положень та ключових понять.

2. Проаналізувати особливості діагностики та корекції лексичної сторони мовлення в молодших школярів з затримкою психічного розвитку

3. Розробити методику діагностики лексичної сторони мовлення в молодших школярів з затримкою психічного розвитку

4. Визначити психолого-педагогічні умови корекції лексичної сторони мовлення в молодших школярів з затримкою психічного розвитку

Методи дослідження: *теоретичні:* вивчення, аналіз загальної і спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури; *емпіричні:* спостереження; бесіда; констатувальний експеримент; *статистичні:* кількісний і якісний аналіз емпіричних даних та їх узагальнення.

Теоретична значущість полягає у здійсненні теоретичного аналізу загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблем діагностики та корекції лексичної сторони мовлення в молодших школярів з затримкою психічного розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання діагностичних завдань в корекційній роботі з дітьми

молодшого шкільного віку з ЗПР, у роботі з іншими категоріями дітей, які мають порушення лексичної сторони мовлення, під час підготовки програм корекційної роботи з розвитку мовлення.

Експериментальна база: Чернівецький ліцей №19 ім О. Кобилянської, м.Чернівці.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. За результатами дослідження опубліковано наукову статтю.

Структура роботи. Дипломна робота магістра включає вступ, три розділи, загальні висновки, список використаних джерел та додатки.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження дали змогу зробити такі висновки:

1. На основі аналізу та узагальнення науково-теоретичних джерел з проблеми дослідження визначено основні концептуальні підходи до вивчення особливостей мовленнєвої діяльності школярів із затримкою психічного розвитку відповідно до складної і багаторівневої організації діяльності засвоєння та використання лексичних одиниць в їхньому імпресивному та експресивному мовленні; психологічних механізмів, що забезпечують формування лексичної сторони мовлення в онтогенезі; структури дефекту пізнавальної та мовленнєвої діяльності зазначеної категорії дітей; завдань навчально-виховної роботи з дітьми.

2. Встановлено, що наявні системи корекційної роботи з дітьми враховують окреслені особливості лише частково. Представлені в науково-теоретичній та методичній літературі дані засвідчують певну фрагментарність щодо вивчення стану порушень лексичної сторони мовлення дітей молодшого шкільного віку із ЗПР та розробки відповідних методів і прийомів корекційної роботи. Зокрема, у названих дослідженнях здебільшого представлені методики щодо нарощення обсягу лексичних одиниць за окремими темами, уточнення та диференціація певних типів лексичних значень, проте майже відсутні методики щодо формування та корекції психологічних механізмів, які забезпечують розвиток лексичної сторони мовлення в нормі та створюють можливість для її саморозвитку. Недостатньо методично розробленою є і проблема формування операційного складу діяльності використання лексичних одиниць в імпресивному та експресивному мовленні дітей.

3. З урахуванням зазначеного вище, нами було проведене дослідження стану сформованості діяльності засвоєння та використання лексичних одиниць в мовленнєвій діяльності молодших школярів із ЗПР, у ході якого було виявлено численні порушення лексичної сторони мовлення, що проявляються у труднощах: формування системи абстрактних значень, що

становлять основу словесних понять з більшості шкільних предметів; диференціації слів не лише близьких за семантикою, але й тих, що входять до однієї лексико-семантичної групи понять; оперування дериваційними значеннями не лише на рівні довільного творення слів, але й на рівні їх розуміння та використання похідних слів у власному мовленні; актуалізації вже засвоєних лексичних одиниць в процесі виконання мовленнєвих дій; контролю та прогнозування на лексичному рівні; довільного оперування лексичними одиницями, а також домінуванні в мовленнєвій діяльності дітей простих типів словесних асоціацій, що свідчить про недостатній рівень організації лексико-семантичних одиниць в свідомості дитини.

4. На основі аналізу одержаних емпіричних даних визначено, що недорозвиток лексичної сторони мовлення дітей із ЗПР спричинений низьким рівнем сформованості загальнофункціональних механізмів мовлення таких, як мислення, пам'ять та увага. їх недостатність виявляється у несформованість переважно тих складників мовленнєвої діяльності, рівень розвитку яких визначається станом пізнавальної діяльності дитини: системи лексичних значень (передусім абстрактних, частково збірних та дериваційних); значень продуктивних словотворчих морфем; ієрархічної системи лексичних асоціацій (семантичних полів) та переважної більшості вербальних дій і операцій, які входять до складу діяльності використання в мовленні вже засвоєних дітьми лексичних одиниць (ймовірного прогнозування, контролю, актуалізації та відбору лексичних одиниць у процесі породження мовлення тощо).

5. Встановлено, що означені порушення мають стійкий та системний характер, що зумовлено первинним порушенням означених вище загальнофункціональних механізмів мовлення у дітей із ЗПР. Якісна їх корекція можлива лише на основі комплексної логопедичної роботи з формування та розвитку довільних форм пізнавальних процесів та складників інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності в її лінгвістичній та комунікативній ланках.

6. З урахуванням виявлених у ході констатувального дослідження порушень складників лексичної сторони мовлення та психологічних механізмів мовлення в молодших школярів із ЗПР розроблено зміст і методику логопедичної роботи з корекції та розвитку діяльності засвоєння та використання лексичних одиниць в імпресивному та експресивному мовленні зазначеної категорії дітей.

Водночас проведене нами дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми, що вивчалася. Зокрема перспективними напрямками дослідження є апробація методики корекції лексичної сторони мовлення у молодших школярів з ЗПР та вивчення інших сторін мовлення, зокрема граматичної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блінова Г.Й. Альбом для обстеження мовлення у дитини: Навчально – методичний посібник: В 2ч. – К.: Благосвіт, 2001. – 215 с.
2. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і практика. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – 216 с.
3. Богуш А.М. Мова наших дітей. – К.: Рад.шк., 1989. – 90 с.
4. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. – 376 с.
5. Вавіна Л. Концептуальні підходи до мовної освіти учнів спеціальних шкіл. Дефектологія, 2001. №3. С.7-12.
6. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
7. Гільбух Ю.З. На шляхах диференційованого навчання. Психологічні проблеми навчання, виховання, активності та розвитку особистості, 1995. № 7. С.32 – 38.
8. Гільбух Ю.З. Психологічні передумови диференційованого навчання в початковій школі. Психологія, 1991. №36. С.54 –60.
9. Глущенко І. Особливості порушення дії ймовірного прогнозування мовлення в молодших школярів із затримкою психічного розвитку / І. Глущенко // Дефектологія. —№3. - 2006. - С. 14-і6.
10. Глущенко І. І. Умови корекційно-розвивального навчання дітей із затримкою психічного розвитку / І. Глущенко // Матеріали І Крымської конференції [Реабілітація дітей с особенностями психофізического развития: современность и перспективы] — Симферополь : Крымское учебнопедагогическое
11. Глущенко І.І. Вивчення лексичної семантики у дітей молодшого шкільного віку / І. Глущенко // Педагогічні науки: [зб. наук, праць / ред. Є. С. Барбіна та ін.]. - Херсон : Видавництво ХДУ, 2006. - Вип. 42.: - С. 77-82.
12. Глущенко І.І. Дослідження асоціативних зв'язків між лексичними поняттями у дітей молодшого шкільного віку із ЗГПР / І.

Глущенко // Сучасні проблеми організації роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку: [зб. наук, праць / відп. ред. В. І. Співак, упорядник О. В. Гаврилов.]. - Кам'янець- Подільський : ГТП Мошинський В. С., 2006. - Вип. VI. - С. 113-116.

13. Глущенко І. І. Дослідження особливостей оволодіння учнями із ЗПР лексичним значенням абстрактних понять // Теорія і практика сучасної логопедії: [зб. наук, праць:] - К.: Актуальна освіта, 2007. Вип. 4 - С. 42-48.

14. Глущенко І. І. Особливості розуміння похідних слів дітьми молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку / І. Глущенко // Актуальні проблеми корекційної педагогіки та психології: [зб. наук, праць / ред. О. В. Гаврилов та ін.]. - Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2007. - Вип. VII.-С. 145-147.

15. Глущенко І. І. Умови, необхідні для формування лексико-семантичної сторони мовлення в онтогенезі /І. Глущенко // Актуальні проблеми спеціальної психології та педагогіки : [зб. наук, праць / ред. Чебикин О. Я. та ін.]. - Херсон : ПП Вишсмирський, 2007.-С. 52-58.

а. Глущенко І. І. Формування лексичних узагальнень у молодших школярів із затримкою психічного розвитку / І. Глущенко // Дидактичні та соціально- психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : [наук.-метод. зб. / ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка]. - Запоріжжя, 2006. - Вип. 8. - Т. 1. - С.250-256.

16. Глущенко І. І. Застосування принципу системного підходу до аналізу порушень усного мовлення дітей молодшого шкільного віку /І. Глущенко // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : [наук.-метод, зб. / ред. В. І. Бондарь та їй.]. - К. : Наук.світ, 2005. - Вип. 6. - С.269-273.

17. Глущенко І. І. Корекція лексичної сторони мовлення на логопедичних заняттях у молодших школярів із затримкою психічного розвитку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2010. 20 с.

18. Глущенко І. І. Критерії оцінювання стану сформованості лексичної сторони мовлення у дітей молодшого шкільного віку із ЗПР
а. государственное издательство, 2005. - С. 54-58.
19. Дефектологічний словник: навчальний посібник / за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. Київ : «МП Леся», 2011. 528.
20. Дидактичний матеріал для обстеження дитячого мовлення. Посібник для логопеда / Упоряд. Пічугіна Т.В., Кодимова І.Я. та інші – Львів, 1997. – 71 с.
21. Діти з затримкою психічного розвитку та їх навчання :навчальний посібник для педагогів і шкільних психологів / за ред. Т.Д. Ілляшенко, Н. А. Бастун, Т.В. Сак . Київ: ІЗМН, 1997. 128.
22. Загальна вікова і педагогічна психологія : практикум / за ред. Д. Ф. Ніколенка. Київ : Освіта, 1980. 145 с.
23. Загальна психологія / за ред. О. Скрипченка. Київ : Освіта, 1997. 462.
24. Зміст корекційно-розвивальної роботи з дітьми з затримкою психічного розвитку 3-7 років. К. : Абетка, 2004. 37с.
25. Ілляшенко Т. Чого і як треба навчати дітей із затримкою психічного розвитку. Дефектологія, 1998. №3 С. 48-52
26. Ілляшенко Т., Бастун Н., Сак Т. К. :ІЗМН, 1997. 126 с.
27. Ілляшенко Т., Стадненко Н. Аномальна дитина в школі. Київ :ІЗМН, 1995.
28. Ілляшенко Т.Д. Діагностика і корекція труднощів у навчанні молодших школярів. Київ : «Початкова школа», 2003.126.
29. Ілляшенко Т.Д., Обухівська А.Г., Романенко О.В., Скрипка Н.С. Корекція психосоціального розвитку дітей з церебральним паралічем у реабілітаційному центрі. Навчально-методичний посібник. – К.: Церебрал, 2003. – 155 с.
30. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія: навч. посіб. / за ред. М. К. Шеремет. Київ : Знання, 2010. 293.

31. Малярчук А.Я. Обстеження мовлення дітей: Дидактичний матеріал. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 104 с.
32. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку. – К.: «Педагогічна думка», 1991. – 343 с.
33. Мамічева О. Корекція пізнавальних психічних процесів у дітей із затримкою психічного розвитку. Дефектологія. 2008. №2.
34. Марченко І. Творче зв'язне мовлення у дошкільників із затримкою психічного розвитку. Дефектологія, 2000. №4. С. 35-38.
35. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник. Кам'янець-Подільський. 312 с.
36. Миронова С. П., Гаврилов О. В. , Матвеева М. П. Основи корекційної педагогіки : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський. 2010. 264.
37. Мочаліна Н. Корекційно-розвивальні заняття для дітей із ЗПР. Дефектолог. 2007, №3.
38. Обухівська А. Г., Ілляшенко Т. Д., Жук Т. В. Психологу про дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі. Київ, 2012. 128 с.
39. Обухівська А.Г. Розвиток мовлення в розумово відсталих дітей у спеціальному дошкільному закладі: Науково-методичні матеріали на допомогу вчителю-дефектологу // за ред. В.М. Ремажевської. – Львів: ЛОНМІО, 1997. – С. 31-37.
40. Основи медико-соціальної реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи. Навчально-методичний посібник / За ред. Мартинюка В.Ю., Зінченко С.М. – К.: Інтермед, 2005. – 416 с.
41. Про світ дітей з особливими потребами: Порадник керівникам освітніх установ, вчителям, вихователям дошкільних закладів, шкіл, батькам / Упоряд. Шнайдер В.І. – Кам'янець – Подільський: Абетка – НОВА, 2003. – 140 с.
42. Рождественська М. Неврологічні розлади у дітей із затримкою психічного розвитку. Дефектологія, 2001. №3. С. 29 –32.

43. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. Навч. посібник. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 287 с.
44. Савчук Л.О. Формування комунікативних умінь у дітей шестирічного віку із затримкою психічного розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2006. 21.
45. Сак Т. В. Психолого-педагогічні основи управління учбовою діяльністю учнів із затримкою психічного розвитку в школі інтенсивної педагогічної корекції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня... д-ра психол. наук : 19.00.08. Київ, 2006 . 41 с.
46. Сак Т. Особливості повідомлення навчального матеріалу на уроках природознавства у школі інтенсивної педагогічної корекції. Дефектологія. 2007. №2.19 - 22.
47. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка, Олігофренопедагогіка. Підручник. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. 238.
48. Синьов В.М., Коберник Г.М. Основи дефектології: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1994. – 143 с.
49. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Загальна психологія. Київ : Либідь, 2005. 464 с
50. Соботович Е.Ф. Методика виявлення речевих порушень у дітей и діагностика их готовності к школьному обученію. К. : Актуальна освіта, 1998. 127 с.
51. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическая структура речевой діяльності и механізми её формирования. К. : ИЗМН, 1997. 44 с.
52. Соботович Е.Ф., Андрусин Л.Е., Бартењева Л.И., Данилавичюте Е.А., Тищенко В.В., Трофименко Л.И. Методика виявлення речевих порушень у дітей и діагностика их готовності к школьному обученію. К.: Акт. освіта, 1998. – 120 с.
53. Соботович Є. Ф. Зміст та особливості роботи щодо формування семантичної структури слова у дітей з вадами розвитку : наук.- метод. зб. / за ред. Бондаря В. І., Луцько К. В. Київ: Інститут дефектології АПН України,

2000. 155 – 158.

54. Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини на різних вікових етапах. Дефектологія, 2003. №2. С. 7-12.

55. Соботович Є.Ф. Особливості засвоєння лексики розумово відсталими дітьми // Дидактичні та соціально – психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук. – метод. зб.: Вип.5 / За ред. В.І.Бондаря, В.В.Засенка. – К.: Науковий світ. – 2004. – С.304-308

56. Соботович Є.Ф. Порушення мовленнєвого розвитку у дітей та шляхи їх корекції: Навч. – метод. посібник. – К.: КДО, 1995. – 204 с.

57. Стадненко Н. М. Іляшенко Т.Д. Методика діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників. К. : “Абетка”, 1998. 144 с.

58. Стадненко Н.М. Діагностика відхилень у розумовому розвитку дітей та умови її успішного здійснення // Наук.-метод. матеріали на допомогу вчителю-дефектологу за ред.. В.М. Ремажевської. – Львів: ЛОНМІО, 1997. – С.24 – 30.

59. Тарасюк С. Внутрішні чинники соціально-комунікативної активності дітей із затримкою психічного розвитку. Дефектологія, 2001 №2 . С.2-9.

60. Тарасюк С. Вчителю про дітей із затримкою психічного розвитку. Початкова школа, 1998. №1. С. 37 – 40.

61. Тищенко В. Стан сформованості інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності у старших дошкільників із затримкою психічного розвитку. Дефектологія, 2001. №3. С.26-29.

62. Трофименко Л. Формування різних типів семантичних зв'язків між словами у дошкільників із ЗНМ. Дефектологія, 2005. № 4. С.35 – 38

63. Ужченко І.Ю. Особливості формування наочно-образного мислення молодших школярів із затримкою психічного розвитку засобами конструкторської діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.08. Київ, 2008. 22